

שירו של אלתרמן "אתך – בלעדיך" כמקור השראה לזמר היס-תיכוני

זיוה שמיר

את שיר האהבה האלתרמני "אתך – בלעדיך"¹, שעמד כאן לאחרונה במרכז דיון בפורום של אתר אלתרמן שבעריכת דוד גוטרזון, כתב עלם מאוהב בן עשרים וארבע, שפרסם את שירו בעיתונות אך לא אסף אותו מסיבות שונות אל ספרי שיריו. אף-על-פי-כן, זהו שיר וירטואוזי פרי-עטו של משורר שחרף גילו הצעיר כבר חווה חוויות רבות, עבר מארץ לארץ יותר מפעם אחת, וזכה לחינוך מגוון – יהודי וכללי, דתי וחילוני, הומניסטי וראליסטי, מזרח אירופי ומערב אירופי. אלתרמן שאב גם לא מעט מן ההוויי הישראלי – המזרחי והיס-תיכוני: פזמוני תימן שלו, למשל, עולים לדעת רבים על כל פזמוני תימן שנכתבו לפניו או אחריו.

להלן אביא את השיר בשלמותו ואנסה להסביר במילים אחדות את מורכבותו ואת סוד קסמו (הניתוח שיובא להלן מתבסס על דברים שכתבתי עליו לראשונה בשנת 2001 ואחר-כך בשניים מספריי,² שנים לפני שכתבו עליו מבקרים אחרים):

אתך בלעדיך

על ערְפֵל גּוֹפֵךְ גּוֹפֵי מִתְגַּעְגַּע
טוֹב לִי וּמוֹזֵר לִי בְלִעְדֶיךָ לְהִיּוֹת
הַשְּׁעוֹן גְּמָגֵם דְּבַר מָה אֲנִי יוֹדֵעַ
הוּא רְצָה לוֹמַר:

אַחַת אַחַר חֲצוֹת.

קְדֵקְדֵי עֶטוֹר בְּתֵלֶת־לֵי הַלֵּיל
וּבְהֵם לְבִנְתֵי יְדֵיךָ נְאֻרְגָה,
צְמֵד אִישׁוֹנֵי כְּשֵׁתֵי קַרְנֵי הָאֵיל,
נְאֻחֵז בְּסִבְד מְרְגוּעַ וְעֻרְגָה.

פֹּה אֲדָמָה מְקַדֵּם מִחֲרַשֵׁת עַרְבִים
וְעֵתָה כָּאן יַעַר אֶפְלָה נִשְׂא.
תִּינוּקוֹת סוּמִים פּוֹרְשִׁים עֲכָשׁוּ כְּפִים
אֶל פְּרוֹת נוֹפוֹ מִתּוֹךְ הָעֲרִיסָה.

תִּנְיָנִי גַם אֲנִי לְהִתְקַטֵּן בְּגִבָּה,
תִּנְיָנִי גַם אֲנִי רִיסִים לְהִגִּיף
וְלִצֵּאת לְדֶרֶךְ... וְלִשְׂאת אֶת שִׁבְל
זְכָרוֹנֶךָ הַשֵּׁט מְלִילָה אֶל אָבִיב.

מַה אֲכַפֵּת אִם גַּם סִפִּין "שְׁלוֹם" שׁוֹכֵחַ
כְּבָר בְּגַב תִּקְעֵנוּ פַעַם זֶה לְזֶה,
עַל אֲשֶׁר עֵינֵי זְנִתָה וְתִתְפַקַח,
וְצִעִיפָךָ הַדֶּק נִדְרַס וְיִתְבַּזֶּה?

הֵן כָּעַת אַתָּה פֹּה וְלָנוּ טוֹב בְּיַחַד,
אִם לֹא תִאֲמִינִי, בּוֹאִי וְרֵאִיתִי:
אֵין שְׁנֵיָה עִמִּי, רַק אַתָּה, רַק אַתָּה, וְאַךְ אַתָּה,
הַשְּׁעוֹן מִרְאָה:

– אַחַת וְאֵין שְׁנֵיָה.

כמו באחדים משיריו המוקדמים תיאר אלתרמן את מלחמת המינים בשירו "אֶתְךָ" – בלעדיך" באמצעות סדרה של סיפורים מיתיים, שבמרכזם ניגודי האור והחושך, היום והלילה, לרבות סיפורם של הגבר השחור ואשת-חיקו דסדמונה הבהירה שבמחזה השקספירי "אותלו". בשירו של אלתרמן מתוארת ההשתוקקות אל האהובה ושיכוכה של התשוקה באמצעות השורשים המנוגדים ער"ג ורג"ע, המוצמדים זה לזה מסיבות פונטיות וסמנטיות כאחת: בתחילה מתוארת העָרְגָה אל האהובה (אגב עיצובו מחדש של הפסוק "כאֵל תֵּעַרְגַּע עַל אִפְיָקִי מִיָּם", תהלים מב, ב). העין, ובה צמד האישונים שקרני האור בוקעות מתוכם "כשתי קרני האיל", נאחזות בחבלי שינה ותשוקה ("בסבך מרגוע וערגה"). השורש ער"ג מצטרף אל השורש רג"ע וכן אל השורש אר"ג, הדומה לו, ומתהווה תיאור של השתלבות אצבעותיה הלבנות של האהובה בשחור תלתליו של האוהב (כשילוב של שתי וערב בצבעים מנוגדים). האיל הנאחז בסבך בקרניו ונתפש בארג מעלה על הדעת גם את

פרשת העקדה, והופך את הנאהבים קרבנות על מזבח אהבתם: "קִדְקִדִי עֵטוֹר בְּתִלְתִּילֵי הַלֵּיל / וּבָהֶם לְבַנְתַּי דִּי? נְאָרְגָה. / צָמַד אִישׁוֹנֵי כְּשִׁתֵּי קַרְנֵי הָאֵיל, / נְאָחֲזוּ בְּסִבָּה מְרְגוּעַ וְעָרְגָה"³.

ואולם למעשה הקרבן האמיתי היא האישה שריסיה מוגפים (לנצח? ברבים משיריו הגנוזים של אלתרמן הגבר הוא רוצח שביצע crime passionnel מתוך יצר שאינו בר-כיבוש, וכך מצטרפים אל שורשי הפעלים רג"ע, ער"ג ואר"ג גם הפועל הבלתי-הגוי הר"ג המרחף בחלל הטקסט). הבית הראשון יוצר רושם סוגסטיבי כאילו מתערסל הדובר על גופה של האהובה. אמנם נאמר בו "עַל עֶרְפֶּל גּוֹפֵף גּוֹפֵי מְתַנַּעֵנֵעַ", אולם במקביל עולה אצל הקורא המשפט הבלתי הגוי "על ערסל גופך גופי מתנענע", משפט שרק תבניתו מצויה בטקסט במוחש.⁴ באורח אירוני, שני הצירופים (זה המצוי בטקסט וזה העולה ממנו באופן סוגסטיבי) הם למעשה דבר והיפוכו, שהרי אוהב המתגעגע על ערפל גופה של אהובתו מתרפק לאמתו של דבר על זכר האהבה, על ישות ערטילאית שאינה מצויה במוחש. השיר אומר אפוא את מה שאומר שירו הגנוז של אלתרמן "תליית חלומות" באופן אחר: החלום יפה ממימושו, זכרה של האהובה יפה מן המגע הממשי אתה, התגשמות האהבה מעבירה את האוהב לספירה אחרת של מציאות פשוטה, המממשת את חלומותיו ו"הורגת" אותם. האהובה בשיר "אֶתְךָ – בלעדיך" נעלמה ואיננה כי הגבר שחרש באדמת הבתולין, או באדמה הבתולה שהפכה לאדמה בעולה, סילקה לנצח מחייו. הוא מודה בקנאתו על שזעיפה הדק של אהובתו (סמל בתוליה) "נִדְרַס וַיִּתְבַּהֵה", ובאופן עמום ולא-מפורש הוא מודה שרצח אותה רצח אמתו או מטפורי. תלתליו השחורים – תלתלי הליל – ולבנת בשרה של האהובה, כמו גם סיפור הצעיף מעלים על הדעת את סיפור אותלו, שרצח את אשתו האהובה בשל החשד שמטפחתה, סמל הבתולין בספרות התקופה, נמצאת בידיו של גבר זר. במקביל, חרישת זרים בשדהו, או בעגלתו ("פֶּה אֲדָמָה מְקֻדָּם מִחֶרֶשֶׁת עֲרֵבִים"), כמו גם סיפור האָרְג ("וּבָהֶם לְבַנְתַּי דִּי? נְאָרְגָה") מעלה על הדעת את סיפור שמשון ודלילה (ראו "לולא חרשתם בעגלתי", שופטים יד, יח; "אם תארגי את שבע מחלפות ראשי [...] ויסע את היתד הארג", שם טז, יג-יד). בסיפור המקראי, כמו בשיר שלפנינו, האישה מייצגת את הלילה ואילו הגבר את אור השמש (שמותיהם – שמשון ודלילה – מרמזים על כך, כשם שהשם הפלשתי "דגון" מעיד על היותו אלוהי הדגה או הדגן).

כך או כך, לפנינו מערכת יחסים בעייתית בין המינים: של הונאה ושל פיתוי, של קנאה ושל אלימות, הדומה למיתוסים של היום והלילה. הגבר אחוז עדיין בשרעפים ובתנומה, בממלכת הצללים, ואילו האהובה כבר מוארת באורו של יום חדש. אכן, השעון אומר בשיר "אַחַת אַחַר חצות", שפירושו: יום חדש הגיע, יום חדש הסותם את הגולל על מערכת היחסים הישנה והכושלת עם מי שנחשבה "אַחַת וְאֵין שְׁנִית". ואף על פי כן, הדובר חוזר כבהשבעה: "רק אֶתְךָ, רק אֶתְךָ, ואֶתְךָ"⁵ (החזרה השלישית [axat-ax at], השבעה שיש בה לשון-נופל-על-לשון המרמזת לבלעדיותה של האהובה "האחת" ומלמדת על אי-רצונו של

האוהב למצוא לה תחליף, ועם זאת, על חוסר יכולתו להימצא במחיצתה. כדאי לשים לב למשחק שבמילים "אחת" ו"שנייה", המציינות באופן מכני את הזמן בשעון, אך גם מתפקדות בתחום הרומנטי-הרגשי (וכן לשימוש כמו בשורש רג"ע, הנקשר גם לציון הזמן "רגע"). הלב – משכן הרגשות הופך כאן לכלי מכני – לשעון מעורר – כבשירו של אלתרמן "ליל קיץ" ("הלב צלצל אלפים"), ונוצר אוקסימורון המרחף על שיר האהבה המודרניסטי שלפנינו .

והנה, מתברר ששיר מורכב זה שימש מקור השראה לפזמון ים-תיכוני דליל במקצת בשם "אוהב אותך" (מילים יוסי גיספן, לחן עדי לאון, ביצוע סטלוס ואורן חן). גיספן נטל מן המקור האלתרמני את המשקל (את ההקסמטר הטרוכאי האופייני כל-כך לאלתרמן כבשורת הפתיחה הנודעת: "כי סערת עליי לנצח אנגנד"). למעשה המשקל של שני השירים – שירו של אלתרמן והפזמון הים-תיכוני שנולד בעקבותיו – דומה כל כך עד כי אפשר לשיר את החיקוי לצלילי הלחן של המקור. בהשראת השיר האלתרמני שיבץ גיספן את המילים "ערפל" ו"בלעדך" בפתח שירו (מילים אלה משובצות כזכור בפתח שירו של אלתרמן). בעקבות אלתרמן משובצים בשירו גם הצירופים "אני יודע" ו"שתי עיניי" (אצל אלתרמן: "צמד אישוני"), וכן המילים "את האחת". גם פזמונו של גיספן מנתר בין הספרה "אחת" (המתארת את האהובה) לבין הספרה "שתיים" (המתארת את תיאורן של שתי העיניים העצומות). פזמונו מלמד שבימינו המילים אינן חשובות, בתנאי שישוּבץ בשיר השורש אה"ב בכל נטיותיו. חשובים רק קולו והופעתו של הזמר-המבצע:

אוהב אותך

כְּמוּ בְּעֶרְפֶּל הֵייתִי בְּלֵעֲדֶיךָ,
הַעוֹלָם נִרְאָה בְּרוּר מְאֹד שְׂבֵאָתָּ.
אֶת הָאֶרֶץ לִי אֶת חַיֵּי בְּאוֹר עֵינֶיךָ
אֶת הָאֶחָת.

אֲנִי זֹכֵר לְרַגַע נְעִלְמָתִי (צ"ל "נאלמתיי")⁶
לֹא הִצְלַחְתִּי לְדַבֵּר כְּשֵׁאת הוֹפְעָתָּ,
אֶסְפְּתִי שְׁתֵּי מְלִים וְלֶךְ אֶמְרָתִי:
אֶת הָאֶחָת.

אהב אותך יום ועוד לילה,

אהב אותך עד סוף ימי,
אהובתי, תמיד אקרא לך
עד שאעצם את שתי עיני.

מבטך החם נוגע לא נוגע,
חודר אל תוך הלב לאט לאט,
מעולם לא היזה בי ספק. אני יודע:
את האחת.

אני זוכר לרגע נעלמתי⁷
לא הצלחתי לדבר כשאת הופעת,
אספתי שתי מלים ולך אמרתי:
את האחת.

אהב אותך יום ועוד לילה, אהב אותך ...
עד שאעצם את שתי עיני.

*

למה נכביר מילים? דומה שכל מילה נוספת – מיותרת.

הערות:

1. גזית, ב, חוב' א, תרצ"ד (ינואר 1932), עמ' 31; *מחברות אלטרמן*, כרך ב, תל-אביב תשל"ט, עמ' 143-144. לימים זכה השיר ללחן של נורית הירש, והיה לפזמון פופולרי.
2. ראו מאמרי "הוא ארמון, הוא אריה, הוא המלך ליר", *עלי שית*, גיל' 46 (2001), עמ' 29-13. המאמר כונס בספרי *המיית הים: שירת האהבה האירופית והספרות העברית*, תל אביב 2008, עמ' 85-106, וכן בספרי *הלך ומלך: אלטרמן – בוהמיאן ומשורר לאומי*, תל-אביב 2010, עמ' 257 – 280.
3. על כך עמדתי עוד בספרי *עוד חוזר הניגון*, תל-אביב 1989, עמ' 232 – 233.
4. בפרוים של אתר אלטרמן בניהולו של דוד גוטרזון נפתח ביום 10.4.2020 ויכוח בדבר השינוי שחל בשורת הפתיחה של "אתך – בלעדיך" במעבר מנוסח גזית לנוסח שפרסם מנחם דורמן *במחברות אלטרמן*. לשרשרת התגובות הצטרפתי גם אני באיחור-מה ביום 16.4. לאחר שנודע לי עליה מפי דוד גוטרזון, וכך כתבתי בתגובתי: "את נוסח 'גזיתי' לא הכרתי, אך שמעתי מן המילים 'על ערפל גופך גופי מתגעגי' את התבנית של המילים 'על ערסל גופך גופי מתגעגי' [וכך נכתב בספרי 'הלך ומלך עמוד 237]. מתברר לי עכשיו שזו הייתה כוונתו המקורית

של אלטרמון, ואחר-כך הוא עטף אותה בערפל... אגב, זו אינה הפעם הראשונה שבה יריתי ירייה באפלה, שפגעה 'בולי'. לפני שנים אחדות כתבתי שאת שירה האחרון כתבה תרצה אתר בהשראת שירה של סילביה פלאת 'פרגים באוקטובר', ולא עוד ששיערתני שהיא התחילה לתרגם את שירה של סילביה פלאת, ואגב תרגום החליטה לכתוב שיר משל עצמה. והנה, לימים פתחה נגה אלבלך את ארכיון תרצה אתר, שהיה נעול עד אז, והתברר שתרצה אתר באמת התחילה לתרגם את שירה של סילביה פלאת, ועזבה את התרגום באמצע, כהשערתני". אוסיף השערה שלעולם לא אדע כנראה אם היא קלעתי בה למה שהתרחש במציאות: להערכתני, כשמע אורי זוהר את אילנה רובינא, אשתו דאז, שרה את שירו של אלטרמון "ספני שלמה המלך" ובו הפזמון החוזר הפותח במילים "עֲצִיּוֹן גָּבֵר, עֲצִיּוֹן גָּבֵר", עלה בלבו הרעיון לכתוב את מערכונו הידוע על חידון התני"ך (ובו המשפט החוזר: "גָּבֵר בְּמוֹיָבְךָ גָּבֵר").

5. השוו לשיר האהבה "אֵיֶד" מאת ח"נ ביאליק, המסתיים בחזרה על המילה השגויה "רק אֹתְךָ, אֹתְךָ, אֹתְךָ" (כך שמר על נוסח הדיבור של הבחור הפשוט, שבפיו שם המשורר את מילות האהבה).

6. המילה השגויה "נעלמתי" (במקום "נאלמתי") מופיעה לא רק באתר שירונוט, אלא גם באתר המוקדש לביצועו

של השיר על-ידי סטאלוס ואורן חן: <https://bit.ly/2xyWurp>

7. ראו הערה 11 לעיל.